

S.D.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 16
BİLİMSEL TOPLANTILAR NO: 6

TÜRKİYE'DE YÜKSEK DİN EĞİTİMİNİN SORUNLARI, YENİDEN YAPILANMASI ve GELECEĞİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER - MÜZAKERELER

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	95698
Tas. No:	377,8356 -TÜR.Y

16-17 EKİM 2003
ISPARTA-2004

TERTİP HEYETİ

BAŞKAN

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

ÜYELER

Doç. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY, Doç. Dr. Ramazan BUYRUKÇU,
Yrd. Doç. Dr. Saadettin ÖZDEMİR, Arş. Gör. Safinaz ASRİ

ÇÖZÜMLEME

A. Hümeysra ASLANTÜRK, İ. Latif HACİNEBİOĞLU, Kemalettin TAŞ, Nejdet DURAK, Haluk SONGÜR, Galip TURCAN, A. Sıdika OKTAY, Ali BULUT, Sevim ÖZDEMİR, A. Yılmaz SOYYER, M. Sadık AKDEMİR, Zahit KARAÇAM, H. Tevfik MARULCU, Bilal GÖKKİR, Bilal SAMBUR, Rıfat OKUDAN, Kamile ÜNLÜSOY, Ahmet YILDIRIM, Musa KOÇAR, Adem EFE

ISBN-975-7929-71-9

İÇ DÜZEN

Nejdet DURAK; İshak ÖZGEL, Bahattin YAMAN

KAPAK

N. DURAK

BASKI

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Baskı Merkezi
Ali Çolak

Yayınlanan Yazıların Sorumluluğu Yazarlarına Aittir
Yayınlanan tebliğler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

©S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Isparta 2004

İSTEME ADRESİ

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Merkez Kampüsü ISPARTA
Tel: (0246) 237 10 61 Fax: (0246) 237 10 58

İLAHİYAT FAKÜLTESİ MÜFREDATI'NDA İSLÂM DÜŞÜNCESİ'NİN BÜTÜNLÜĞÜ SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Zafer ERGİNLİ*

Türkiye’de her kademedede eğitim-öğretimde sorunlar yaşandığı, konuyla eğitimci, eğitilen, idareci yahut veli konumunda ilgilenen herkesin kabul edeceği bir husus olarak göze çarpmaktadır. Genelde Yüksek Öğretim, özelde de Yüksek Din Öğretimi bu sorunlardan nasibini almaktadır. Türkiye’de Yüksek Din Öğretiminin sorunlarını, Yüksek Öğretimin genel sorunlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu sorunlar, eğitim sisteminden müfredata, sınav sisteminden istihdama uzanan çizgide geniş bir alana yayılmaktadır.

Özellikle üniversite müfredatıyla ilgili sorunlar, “*Genelde üniversite, özelde ilahiyat eğitimi, öncelikle bilimsel bir eğitim mi, yoksa meslek eğitimi mi olmalıdır?*” gibi temeldeki soru ve sorunlardan ayrı düşünülemez. Bu noktada bizi daha çetin soru ve sorunların beklediğini de kabul etmek gerekir: İlahiyat Fakültesi bünyesinde İslâm düşünce

* K.T.Ü. Rize İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

sorunlarının tartışıldığı organize zihinsel bir platform oluşturmak mümkün müdür? Bu platformu oluşturmak için tek başına üniversite eğitimi yeterli midir, yoksa ilk, orta ve yüksek öğretimde bunu destekleyecek zihinsel ve fiziksel alt yapı değişikliklerine de ihtiyaç var mıdır? Bu soru ve sorunların bir kısmı bizi aşan, ancak İlahiyat müfredatının sorunlarını tartışırken bağımsız kalamayacağımız problemlerdir. Biz bu sorunların tartışılmasını başka zeminlere bırakarak, sözü İlahiyat Fakültesi'nin müfredat sorununa getirmek, müfredat içinde İslâm düşüncesinin bütün olarak ele alınması üzerinde durmak ve bu konuda organize bir çalışmanın projelendirilmesi ihtiyacına temas etmek istiyoruz.

Mevcut müfredata bakıldığında, öğrencimize sağlam bir dil eğitimi verdiğimizizi iddia edebilir miyiz? Onları Temel İslâm Bilimleri dallarında iyi yetiştirdiğimizi söyleyebilir miyiz? Düşünce ağırlıklı görünüme sahip bir müfredatın varlığına rağmen, İslâm düşüncesinin kendi bütünlüğü içerisinde kavrandığını söyleyebilme imkânımız var mıdır? İslâm kültür, medeniyet ve düşünce tarihinin her birimizin zihninde bütünlük arz ettiğini ileri sürebilir miyiz?

İslâm düşüncesinin zihinlerdeki bütünlüğü demekle kast ettiğimiz, İslam düşüncesinin temel düşünce eksenlerini, kendi branşımızla doğrudan ya da dolaylı ilgilerini ön plana alarak kavramaktır. Burada “*doğrudan ilgiler*” ifadesiyle vurgulanmak istenen şey, branşlar arasında görülen açık alışverişler, dolaylı ilgilerse başlangıçta ortaya çıkmayan, fakat uzaktan uzağa ve kapalı biçimde kurulmuş olan ilgilere.

İlahiyat Fakültesi müfredatına bakıldığında, öğrencilerimizin zihninde İslâm kültür ve düşüncesinin bütünlüğünü sağlama noktasında önemli problemlerle karşı karşıya kalındığı görülmektedir. Bu eksikliğin temelinde müfredata hakim olan parçalanmışlık önemli bir rol oynamaktadır. Bu parçalanmışlık şu sorunları beraberinde getirmektedir:

1. Farklı branşlara mensup öğretim elemanları arasındaki bilgi alışverişleri arzu edilir düzeyde değildir.

2. İslamî ilimlerin tarihçesi, ekolleri ve problemleri öğrencilerimizin zihninde bütünlük arz etmemekte, ezberlenen ayrıntılar en kısa zamanda unutulmaktadır.

a) Tarihçe açısından bakmak ve basit bir örnek üzerinde konuşmak gerekirse, öğrencimiz herhangi bir şahsiyeti, birinci sınıfta hadis âlimi, ikinci sınıfta müfessir, üçüncü sınıfta kelâmcı, dördüncü sınıfta sufi olarak görmekte, bunlardan aklında kalan ya en çok etkilendiği ve ilgi duyduğu ya da en son öğrendiği olmaktadır. Böylece bir şahıs çerçevesinde bile bütünlüğe ulaşmak mümkün olamamaktadır.

b) Kültür ve düşünce tarihimizin sadece temsilcileri değil, problemleriyle ilgili olarak da aynı sıkıntının varlığı dikkat çekmektedir. Tarihteki problemlerin, hangi sorunun uzantısı olduğu, hangi arka plana dayandığı ve ne ifade ettiği doğru kavranamamakta, meseleler tarihî bağlamdan koparılarak ezberlenme yoluna gidilmekte, ilk sınavın ardından unutulmaya mahkûm bilgi yığınları haline gelmektedir.

c) Tarihe bütüncül bir bakış açısıyla bakılamayınca, günümüzdeki dinî anlayışların kavranabilmesi problem haline gelmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri, İslâm kültür ve düşünce tarihinin sorunlarını, kısmen müfredattan kaynaklanan problemlerden dolayı bir bütünlük içerisinde ele alamayınca, halktan gelen, kökleri düşünce tarihimize uzanan sorularla karşılaşmışlarında, bazen cevap vermekte sıkıntılar yaşamaktadırlar.

d) Bütüncül bir bakış açısına sahip olunmadan yapılan tezlerde konuların tarihte ifade ettiği yerin netleştirilmesi zorlaşmakta, bu tür problemlerin çözümü, tez için harcanacak zamanın önemli bir bölümünü işgal etmektedir. Çünkü öğrencimizin lisansta aldığı eğitim bu ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. Lisans müfredatındaki bu eksikliğin lisans üstünde giderilmeye çalışılması, lisans üstü programlarının kendi ağırlığı üzerine binen bu sorunu çözmeye yetmemektedir.

3. Kısmen İlahiyat Fakültesi müfredatının sıkıntılarından kaynaklanan bu eksiklikler, kimi öğretim üyeleri üzerinde moral bozucu

etkiler yapabilmekte, öğretme heyecanında düşüöşlere yol açabilmekte, bu da eğitim öğretim kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Kanaatimizce, Batı dünyasında disiplinler arası çalışmaların hız kazandığı çağımızda, İlahiyat Fakültesi öğretiminde verimin yükseltilebilmesinin yollarından biri de, gerek İslâm düşüncesinin zihinlerdeki bütünlüğünün sağlanması, gerekse her branşın temel problemlerini oluşturan nokta konuların, ilgili branşlar arası ortaklıkla ele alınması yardımıyla, bu parçalanmış zihin durumunu ortadan kaldırmaya yönelik bir müfredata doğru adım atmaktır.

Hocalarımızın kendi aralarında gayr-ı resmî olarak seminer yaptıkları ve birbirlerinden istifade etmeye çalıştıkları zaman zaman anlatılmaktadır. Geçmişteki bu tür gayretler de göstermektedir ki, sözünü ettiğimiz problem yıllar önce hissedilmiş ve seminerler yoluyla aşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çabaların nesillerden nesillere aktarılamamış olması üzücüdür.

Acaba geçmişte gönüllü gayretlerle gerçekleştirilmeye çalışılan bu tür bir girişimin müfredata yansması mümkün olabilir mi? Her derste, farklı derslere atıf yapmanın kolay olmadığı, dersi ana çizgisinden uzaklaştıracağı hesaba katıldığında, daha geniş bir platformda konunun ele alınması gerektiği açıktır. Bu noktada, tüm okul hocaları ve öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilecek ve haftada yarım veya bir günü alacak *Yüzyıllara Göre Siyasî, Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Fikrî Boyutlarıyla İslâm Tarihi* gibi bir başlık altındaki panel türü derslerin İlahiyat Fakültesi müfredatına girmesi ve her branşın tarihî sürecinin bu derslerle bütünleştirilmeye çalışılması faydalı olmaz mı? Bir yıl boyunca, İslâm kültür ve düşünce tarihini hicrî yüzyıllara bölerek, her branşın kendi tarihini panel dersler içerisinde anlatması, İslâm düşüncesinin zihinlerde bütünlüğe kavuşmasına katkı sağlamaz mı? Müfredata yapılacak bu tür bir ilavenin bir alt yapıya dayanması gerektiği düşüncesinden hareketle, böyle bir projenin öğrencilere yansıtılmadan önce hocalar arasında bir temele dayandırılması ilk adım olamaz mı? Böyle bir program, sonraki aşamada tarihî birlikten, nokta

konuların ilgili branşlar arasında tartışılacağı sistematik birliğe geçişle zengintirilerek belli bir noktaya getirilemez mi?

Bu noktada şu soru da anlamlı olacaktır: Düşünce tarihimizle ilgili disiplinler arası çalışmaları organize hale getirmenin yollarını nasıl bulabiliriz? Bu nasıl yapılacaktır? Nihai bir projelendirmenin ekip çalışmasını gerektirdiğini hesaba katarak, burada tartışılmaya ve geliştirilmeye açık bir fikri dikkatlere sunmak istiyorum:

İslâm tarihi bin dört yüz yıllık bir zaman dilimini içine almaktadır. Bizim bir yıl içerisinde eğitim öğretim verdiğimiz süre de, sayısal olarak bunun yüzde ikisi olan yirmi sekiz haftaya tekabül etmektedir. Bu yirmi sekiz haftayı tamamen kullanacağımızı düşünürsek, her yüzyıl iki haftada işlenecek demektir. Haftanın belli bir gününün tamamı yahut yarısında, *Her Branş Açısından İslâm Tarihi* diyebileceğimiz panel dersler yapılabilir. Bütün branşlara bir haftada sıra gelmeyeceğini hesap ederek bir yüzyıla iki hafta ayrılabilceğini düşünüyoruz. Böyle olursa her hocaya on beş günde bir sıra gelecek, birden fazla hocası olan branşlarda bu sayı daha da düşebilecek ve her branş o yüzyıla kendi müktesebatı açısından bakacaktır. Bu uygulama panel tarzında yapılabilir, böylece süreler de sınırlı tutulur. Oturumun sonunda değerlendirme de yapılabilir. Bu dersler tüm okul öğrencilerine hitap eder. Ancak, bu sistemi önce hocalar arasında belli bir süre olgunlaştırdıktan sonra öğrenciye açık olarak uygulamanın daha isabetli olacağı da düşünülebilir.

Peki normal ders saatlerinde ne yapılacaktır? Normal ders saatlerinde, her branşın kendi kavram ve düşünce sistemlerine, nokta meseleler üzerinde ayrıntılı ve kolektif düşünmeye ve öğrenci katılımlarına daha çok yer kalacaktır. Panel derslerde yapılacak şey genel çerçeveyi çizmektir. Hedef genel çerçeveyi çizmek olunca, yapılacak ek çalışma da, başlangıçtaki ilk yıl hariç olmak üzere öğretim elemanını çok fazla yormayacaktır. Zaten bu tür bir projeye destek verecek alt yapı faaliyetleri belli bir düzeye gelmiş olup, piyasada bu noktada faydalı olabilecek pek çok akademik çalışma bulunmaktadır. Böyle bir yola girilince müfredatın da bu

uygulamayla uyumlu hale getirilmesi gerekecektir. Çünkü mevcut müfredatta radikal değişikliklere ihtiyaç olduğu da çeşitli vesilelerle dile getirilmektedir.

Bir fakülte çapındaki böyle bir organizasyon ilk başta zor gibi görünebilir. Öğretim elemanlarının buna zaman ayırmalarının mümkün olmayabileceği ileri sürülebilir. Kalabalık fakültelerde bunun uygulanmasının imkânsız olduğu iddia edilebilir. Bunlar aşılmayacak sorunlar değildir. Sözelimi öğretim elemanlarının yapacağı iş genel olarak yüzyıl yüzyıl kendi alanlarını taramak olacaktır. Çok kalabalık fakültelerde sınıf sınırlaması getirilebilir. Belirli sınıfların devamı zorunlu, diğer sınıflarınki ihtiyarî olabilir.

Bu panel derslerle ilgili bir kaç yüzyıl üzerinde yapılacak kısa örneklemeler, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir:

Örnek 1. Bilindiği gibi, hicrî ilk üç yüzyıl ve özellikle üçüncü yüzyıl, İslâm Tarihi'nde ilimlerin tedvin edildiği yüzyıllardır. İkinci yüzyılda İslâm Dünyası'nda devlet olarak Abbasîler ve Endülüs Emevîleri bulunmaktadır, yani İslâm dünyasında siyasî birlik parçalanmıştır. Bir taraftan Bizans, diğer taraftan İspanya içlerinde fetihler devam etmektedir. Bu yüzyıl, İslâmî ilimler açısından bakıldığında, hadislerin toplanıp kitaplaştırıldığı, tefsir hareketlerinin geliştiği, fıkıh ve kelâm mezheplerinin oluştuğu, bu mezhepler arasında siyasî taleplerin ön plana çıktığı, Arapça dil kurallarının kayda geçirildiği, dünyevîleşme karşısında ilk tasavvuf hareketlerinin oluşmaya başladığı yüzyıldır. İslâm dünyasının kültürel olarak da yabancı kültürlerle alışverişinin hızlandığı bu yüzyıldaki gelişmelerin, günümüzdeki temel düşünce eksenlerinin oluşmasında önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Sözelimi her branşın kendi açısından bu yüzyılın problemlerine, şahsiyetlerine ve eserlerine bakması, branşlar arası ilişkilerin görülmesini sağlayamaz mı? Her branşın, gereksiz ayrıntılara girmeden kendi içinde ileri sürülen görüşlerin hangi kişi, kesim, durum

yahut olayı muhatap aldığını göstermesi, İslâm düşüncesini bütün olarak anlama konusunda bir katkı sağlamaz mı?

Örnek 2. Gazzâlî'nin şu ya da bu şekilde İslâm dünyası üzerinde köklü etkileri olduğu hepimizin malûmudur. Gazzâlî'nin yaşadığı hicrî beşinci yüzyılda İslâm dünyasında, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Fâtımîler, Büveyhîler gibi devletler mevcuttur. Yani siyasî birliğin parçalanması hız kazanmıştır. Mezhepler açısından bakıldığında özellikle Şia'nın devletleştiği ve hem siyasî, hem de itikadî açıdan Sünnîler için tehlike arz ettiği görülmektedir. İslâm dünyasında, felsefî düşüncenin temsilcileri olan Fârâbî ve İbn Sinâ'nın etkileri sürmektedir. Özellikle Selçuklu Devleti bünyesinde Eş'arîlikle, Mutezilî ve Mücessimî-Müşebbihî akımlar birbirleriyle mücadele halindedir. Şia'nın kolu olan Bâtınîler terör faaliyetleri içindedirler. Tasavvuf klasiklerinden bir kısmının yazıldığı, ilk tarikat pîrlerinin yaşadığı görülmektedir. Tefsir ve edebiyatta çok farklı renklerde eserler mevcuttur. Gazzâlî'nin hem felsefe, hem Bâtıniye, hem de Selefiye'ye karşı fikirleri, özellikle Sünnî dünya üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Bu düşünce kalıplarının günümüze uzanan etkileri olduğu malûmdur.

İslâm Tarihi, bu devletlerin siyasî, ekonomik ve kültürel yönlerini, kurumsal yapılarını; Mezhepler Tarihi, yüzyılın mezheplerini, temel düşünce ve etkinliklerini; Kelâm, bu düşünceler çerçevesindeki tartışmaları ve bunların hangi muhatapı, niçin hedef aldığını ayrıntıya girmeden yüzyılın bir fotoğrafı mahiyetinde veremez mi? İslâm Felsefesi branşı yüzyılın felsefî akım ve tartışmalarını; Felsefe Tarihi, İslâm dünyası dışındaki felsefî akımların İslâm düşüncesiyle ilgisini; Tefsir, dönemin her alandaki tefsir akımlarını ve temel eserlerini; Tasavvuf Tarihi, tasavvufî akımları, temel görüşlerini ve eserlerini ayrıntıya girmeden anlatamaz mı? Önceden yapılacak alışverişlerin de yardımıyla, böyle bir bütünlük içerisinde, düşünce akımları arasındaki ilişkileri daha net görmek mümkün olmaz mı?

Örnek 3. İstanbul'un fethiyle Ortaçağ'ın kapandığı, Osmanlı devlet yapısında değişikliklerin gözlemlendiği, Anadolu'da Türk birliğinin kurulduğu,

Doğu'da yeni bir güçlü müslüman devlet olan Şîî-Safevî Devleti'nin teşkilatlandığı, Osmanlı hukuk geleneğinin yeni bir boyut kazandığı, felsefî tartışmaları Gazzâlî ve *Tehâfüt* damgası taşıyan, Fatih'in felsefî, kelâmî ve tasavvufî bakış açılarını birleştirmeye yönelik çabalarının dikkat çektiği, Mısır, İran ve Türkistan'ın Anadolu'yu etkileyen merkezler olarak göze çarptığı, Anadolu'da Bayramiye, Sühreverdiye, Kübreviye, Eşrefiye, Zeyniye, Nakşibendiye gibi tarikatların yaygınlaştığı hicrî IX., miladî XV. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde Yükseliş Dönemi'ne karşılık gelmektedir. Hurûfilik ve Bektaşîlik Osmanlı Devleti için tehlike haline gelmiştir. Sonraki yüzyıllarda çıkacak Alevî isyanlarının temelleri oluşmaktadır. Alevîlik'in günümüzde yaşayan bir olgu olduğu dikkate alındığında, bu yüzyıllardaki sözü geçen yapılanmaların bugünüme etkileri, bu yolla anlaşılamaz mı? Dahası, Reform ve Rönesans hareketlerini ateşlemiş bulunan Avrupa'daki oluşum ve yapılanmaların ivme kazanmasında, İslâm dünyasıyla alışverişlerin payını anlamaya çalışmak, acaba hayal kurmak olur mu?

Bütün bu soru ve sorunların, her branş açısından ele alındığı bir platform, her İlahiyat Fakültesi bünyesinde lisans düzeyinde de olsa kurulamaz mı? Bu faaliyetler sırasında zaman zaman diğer fakültelerle irtibat sağlanamaz mı? Tabîî burada "*lisans düzeyinde*" ibaresinin altını çizmek gerekiyor.

Bir kadro işi olduğu takdir edilecek olan ayrıntılı projelendirme işinin yeri burası olmadığı için, örnekler kısa tutulmaya çalışılmıştır. Burada yapılmak istenen şey, anlaşıldığı gibi, sadece bu tip bir bütünleştirme projesinin elbirliğiyle gerçekleştirilmesi teklifini saygıdeğer öğretim üyeleri ve eğitimcilerimizin takdirlerine sunmaktır.

Böyle bir müfredat, derslerde temel problemlerin metinler üzerinde görülmesi, öğrenci katılımını sağlamaya yönelik olarak diplomaya yansıyacak öğrenci seminer ve tezlerinin devreye sokulması gibi unsurlarla desteklenirse daha da verimli olacaktır.

İslâm Düşüncesi'nin zihinlerde bütünlük arz edecek şekilde kapsamlı olarak ele alınabilmesinin ne tür faydaları olacaktır? Bu tür bir işlenişin faydaları şöyle sıralanabilir:

1. Bu uygulama her şeyden önce İlahiyat Fakültesi hocaları arasındaki bilgi alışverişini hızlandıracak ve organize hale getirecektir.

2. Baştan beri ifade edilmeye çalışıldığı gibi, İslâm düşüncesinin bir bütün olarak kavramasına yardımcı olacaktır. Bu bütüncül kavrayış şu faydaları sağlayacaktır:

a) İslamî ilimlerin tarihçesi, öğrencimizin zihninde daha kalıcı bir şekilde yer edecektir.

b) Öğrencimiz İslâm düşünce ekollerini kendi bütünlükleri içerisinde kavrayacaktır. Bunun pratikteki faydalarından biri de, Diyanet personeli olarak görev yapacak olan öğrencilerimizin mezhep olarak Sünnî ve Şîî, meşrep olarak felsefî ve tasavvufî ekolleri, günümüzün yaşayan gerçekleri olarak Alevîlik-Sünnîlik gibi meseleleri tarihî geçmişi ve irtibatlarıyla toplu olarak görme fırsatı bulmaları olacaktır. Böylece günümüzdeki dinî anlayışlar da daha iyi kavranabilecektir.

c) İlahiyat Fakültesi'nin ilgi alanına giren konularda karşılaşılan problemleri kuşbakışı görmek ve bugün de tartışılan bazı problemlerin tarihsel köklerine inmek mümkün olacaktır.

d) Kendilerini bütüncül bir bakış açısına sahip kılabacak imkânlarla beslenen öğrenciler arasından lisans üstüne devam edenler, bu bütünlüğün faydasını akademik hayatlarında fazlasıyla göreceklerdir.

3. Bu yaklaşımla işlenen konulardaki işbirliği, tek başına çalışırken gözden kaçabilecek önemli çalışma ve tez konularının da kolaylıkla tespitine zemin hazırlayacaktır.

4. Bu işbirliği içerisinde, bir bütünün parçaları olarak çalışacak olan öğretim üyeleri, görevlerine daha büyük bir şevkle sarılacak, verimlilik

artacak, verimin artmasıyla eğitim sürecinin kısırlığı noktasındaki moral düşüşlerinin önü alınmış olacaktır.

Dikkatlerinize sunmaya çalıştığımız projenin benzerlerinin bazı üniversitelerimizde uygulandığı bilinmekle birlikte, bu tebliğin hazırlanması aşamasında henüz sonuç alınmadığı ya da alınan sonuçlardan haberdar olunamadığı için bu tecrübelerden yararlanabilmek mümkün olmamıştır.

Üniversitelerde disiplinler arası çalışmaları organize hale getirmenin zamanı gelmiştir ve geçmektedir. Bu organizasyonda müfredatların önemi büyüktür. Üniversitelerde yeniden yapılanmanın tartışıldığı şu günlerde, müfredatların da yeni bir bakış açısıyla yeniden yapılandırılması şarttır. Sözü edilen aşamada, İlahiyat Fakültesi müfredatıyla ilgili projelerin ayrıntılı olarak ele alınması ve bir an önce olgunlaştırılması da faydalı olacaktır.

İlahiyat Fakültesi müfredatında İslâm düşüncesinin bütünlüğü sorununun ihmalı, sözü edilen sorunların devam etmesinden öte, “*gelişmiş ülkeler*”deki yüksek öğretim kurumlarıyla aradaki uçurumun daha da büyümesi anlamına gelecektir.